

ALİ BEY HÜSEYNZADE`NİN EDEBİ FAALİYETİ

Dr. Elza Samedli

(Xəzər Universitəsi / Azərbaycan)

Bu makalede, öğretim üyesi, doktor, ressam, tercüman, gazeteci, şair, ideolog, dilci gibi birçok meziyetleri kendinde bulunduran Ali Bey Hüseyinzade`nin edebi faaliyetini dünya edebiyatından yaptığı tercüme, edebi makaleleri ve şiirlerinden yola çıkarak incelemeye çalışacağız.

XX yüzyılın Türk Dünyasına bahşettiği büyük değerlerden biri olan Ali Bey Hüseyinzade`nin çokyönlü faaliyeti arasında elbette ki, edebiyat özel bir yer tutar. Daha Petersburg`da fizik- matematik okuduğu dönemlerde arta kalan zamanını şarkiyat, özellikle de türkoloji bölümü derslerine devam ederek geçirmiştir. Yine bu yıllarda lise yıllarından aşına olduğu Batı klasiklerini daha derinden öğrenmeye çalışmıştır.

Aslında Ali Bey Hüseyinzade`nin bu birikimleri sonraki İstanbul yıllarında onun edebi faaliyetinde oldukça etkili olacaktır. Şöyle ki, edebi faaliyetinde önemli yer tutan tercümanlığıyla Ali Bey Hüseyinzade Rus ve Avrupa klasiklerinin eserlerini Türk okur ve yazarlarına tanıtmakla sadece dünya edebiyatını tebliğ etmiyor, aynı zamanda Türk okur ve yazarlarının edebiyat zevkini, düşünce tarzını, edebiyata bakışlarını geliştirmeye çalışıyor, onların Rus ve Batı klasiklerinden faydalanmalarını sağlıyordu. Ali Bey Hüseyinzade`nin tercümelerinde ne kadar başarılı olduğunu anlatmak için Goethe`den yaptığı “Faust” tercümesiyle ilgili türk edebiyatının büyük üstadlarından Abdülhalk Hamid`in tebrik mektubundan şu cümleyi hatırlatmamız sanırım kifayet eder: *“Muazzez ve muhterem efendim hazretleri, ...aslı nefis olan bu eserin tercümesi de enfes olmuş. Himmet-i edebiyeniz şayan-ı tebrikdir...”(Ali Haydar Bayat, 1998, s. 193)*

Ali Bey`in tercümelerinin Türk edebiyatının önde gelen isimleri tarafından takdir edilmesinin başlıca sebeplerinden biri onun dünya edebiyatına hakim olmasıyla birlikte tercüme sanatına da yakından beled olması idi. Şöyle ki, Ali Bey Hüseyinzade tercüme sanatına çok titizlikle yanaşır, tercümenin kafiyeleri yanyana dizmek olmadığını, “kelam beğendirmenin gayet de müşkil olduğunu belirtir. Bu sebepten Derjavin`den, Homer`den, Schiller`den, Puşkin`den, Tasso`dan, Adam Smith`den vs. den yaptığı tercüme aslı kadar enfesti. Tercüme sanatıyla ilgili görüşlerini aktardığı “İngilis eşarı Türk dilinde” ve “Şilyon Mahpusu” adlı edebi makaleleri Ali Bey`in dünya edebiyatı ve tercüme sanatı ile ilgili engin bilgisini göstermesi bakımından dikkate şayandır.

Ali Bey Hüseyinzade sadece dünya edebiyatı klasiklerini tercümeyle yetinmiyor, aynı zamanda dünya edebiyatında şark edebiyatı ile ilgili söylenmiş fikir ve düşünceleri tercüme yoluyla Türk edebiyatına kazandırıyor. Bu anlamda Alman şairi Bodenedt`ten yaptığı “Ömer Hayyam” adlı makalesi son derece dikkate şayandır. Şöyle ki, bu tercüme hem saray- şair ilişkisine, özellikle Selçuklu sultanı Melikşah`la Ömer Hayyam arasındaki münasebete Avrupai bakış açısını göstermesi açısından, hem de Bodenedt`in Kafkasya seyahati ve Bodenedt-Mirze Şefi Vazeh ilişkisi hakkında verdiği bilgi bakımından önemlidir. Bu yazıda Ömer Hayyam için “şarkın en büyüklerinden olduğu halde, haiz bulunduğu büyüklüğün derecesinde şarkta tanınmayan” ifadesini üzümlere kullanan Ali Bey

bir anlamda Ömer Hayyam`la aynı kaderi paylaşacağını belki de bilmiyordu. Yaşamı süresince canı kadar sevdiği vatanının, hem Azərbaycan, hem Türkiyə`nin fikri, siyasi ve kültürel anlamda uyanması, gelişmesi ve ittihadı için çalışan Ali Bey Hüseynzade`ye her iki toplum da hakkettiği değeri verememiş, “Büyük vatanı” Turan`da yeterince tanıtılmamıştır. Vatanını “*Hubb`ul vatan min`el iman*” (*vatanı sevmek imandandır*) anlayışıyla seven Ali Bey, Refik Zeka Handan`ın söylediği gibi Türk dünyasının “unutulmuş dahisi”dir.

“Heyhat unutmuşsa da dövrən seni üstad
Bir gün basacak bağına Turan seni üstad.”

Faaliyetinin başlıca gayesi Azərbaycan ve aynı zamanda dünya türklüğünün milli uyanışını sağlamak olan Ali Bey Hüseynzade gerçek edebiyatın toplumsal olması gerektiğini söylerken, edebiyatın sadece sanata hizmet etmemesi gerektiğini düşünür, edebiyatı toplumun bilinçlenmesinde önemli araç olarak görüyordu. Edebiyatın halktan kopuk olamayacağını, halka inmedikçe yükselmeyeceğini soyluyordu. (Ali Bey Hüseynzade, 2007, s. 299)

O, aynı zamanda Azərbaycan edebiyatının hep şark edebiyatına yönelmesini doğru bulmaz. Bu sebepten de Batı edebiyatını tercüme yoluyla tebliğe çalışır.

Ali Bey Hüseynzade`nin edebiyatla ilgili düşüncelerini kaleme aldığı bir başka makalesi “Zemanemizin Ömer Hayyamı”dır. Edebiyatta hiciv konusunu işlediği bu yazıda Ali Bey Hüseynzade hicvin şahısların değil, toplumun kusur ve eksiklerini hedef alması gerektiğini söyler, “*aksi takdirde bunun hiciv değil, “pamflet” olacağını, “pamflet”in ise hiçbir edebi değeri olmadığını*”ı belirtir. O, dünya edebiyatından Horatsi, Yuvenal, Ebullula Muerri, Volter, Ömer Hayyam, Türk ve Azərbaycan edebiyatından ise Nefi ve Molla Penah Vagif gibi klasiklerin hicivlerini emsal gösterir.

1903 yılında takipler sonucu Azərbaycan`a dönen Ali Bey Hüseynzade, 1910 yılında siyasi faaliyeti sebebiyle basın –yayın hayatına izin verilmeyince, sıkı takipler sonucu yeniden Türkiyə`ye dönmek zorunda kalır Ancaq Azərbaycanda bulunduğu bu kısa sürede Füyuzat`la Azərbaycan edebiyatında yeni bir sayfa açmayı başarmış, yeni bir akımı –romantizmi başlatmaya muvaffak olmuşdu.

Ali Bey Hüseynzade`nin edebi faaliyetinde edebi makaleleri ve tercümelelerinden sonra şiirleri de önemli yer tutar. Kendisi için “*ben ne edip, ne de şairim*” diyen mütevazi Ali Bey`in şiirlerinde “sanat için sanat” gayesi güdülmemiştir. Faaliyetinin başlıca amacı Azərbaycan ve Anadolu Türklüğünün, bütünlükte ise tüm Türk Dünyasının uyanması, milli kimliğine, diline, dinine ve “Türk İttihadına” sahip çıkması, milletinin terakkisi olan Ali Bey Hüseynzade`nin şiirlerine de aslında konusundan asılı olmayarak bu fikir hakimdi. Ayrıca yumuşak, halim selim, mütevazi, oldukça, hasas ve nüktedan mizacına uygun olan doğaya, insanlığa karşı hassaslık ve bu canlı varlıklara zarar veren savaşlar, istibdat dolu yıllara etiraz onun şiirlerinin ana temini oluşturmaktadır. Dil ve üslup bakımından genellikle Ali Bey Hüseynzade`nin edebi faaliyetini iki devreye ayırsalar da aslında onun ilk yazmaya başladığı dönemlerden itibaren sade ve duru Türkçesi dikkat çekmektedir.

Recaizade Ekrem, Muallim Naci, Abdülhak Hamid, Halid Ziya Uşaklıgil hayranı olan Ali Bey`in dil ve üslup bakımından Servet-i Funun Edebiyatının bu

güçlü temsilcilerinden etkilenmemesi imkansızsa da, Ali Bey Hüseynzade`nin nazım eserlerinde başından beri sadeleşme taraftarı olduğunu söylemek gerekir.

Aslında Ali Bey Hüseynzade`nin bilinen ilk şiiri Türkçülük düşüncesini çevresinde yaydığı tıbbiye yıllarına rastlar. Turancılık düşüncesinin üklüsü olan bu şiir nitekim “Turan” adlanır. Yazıldığı dönemde yayınlanmayan bu şiir daha sonraları Ali Bey`in hafızasında kalan kısımlarıyla dava arkadaşı Yusuf Akçura tarafından tespit edilmiştir. (1998, s. 93)

Sizlersiniz ey kavm-i Macar bizlere ihvan
Ecdadımızın müştereken menşei Turan
Bir dindeyiz biz, hepimiz hakperestan;
Mümkün mü ayırsın bizi İncil ile Kur'an?
Cengizleri titretti şu afakı seraser
Timurları hükmetti şehinşahlara yekser,
Fatihlerine geçti bütün kişver-ı kayser

Ali Bey Hüseynzade`nin en çok bilinen şiiri “Yurt Kaygusu” veya nam-i diğer “Hal-i Vatan”dır.

“Ucundadır dilimin”
Hakikatin büyüğü (azami);
Ne koydular diyeyim,
Ne ksstiler dilimi! . .

Bilirmisin cahiller
Ne ettiler vatana?! . .
Ne koydular uyusun,
Ne koydular uyuya! . .

Böyle durmak uyuşuk
Revamı bir diriye?! . .
Ne gitmede ileri,
Ne dönmede geriye! . .

Düşman kırar kapuyu
Biz içerde kaygusuz;
Ne evleri ayırır,
Ne bir evli oluruz! . .

Ayıltmadı kalemim
Şu Türk ile Acemi;
Ne koydular yazayım,
Ne kırdılar kalemi!...

Şiirin ufak tefek farklarla çeşitli gazetelerde (Mısırda çıkan “Türk”, Tercüman-ı Hakikat” ve “Türk Yurdu”) yayınlandığını Ali Bey Hüseynzade`nin şiirin el yazmasının altına düştüğü nottan anlıyoruz.

“Yurt Kaygusu” aslında büyük müteffekirin terk etmek zorunda kaldığı vatanına, yurduna duyduğu özlemi, endişeyi yansıtmakla beraber aynı zamanda Ali Bey`in Bakü`yü terk etmesinin ardından “kaş o alicenap Kafkaza teşrif getirmeyeydi” diyenlere ve onların yaptıklarınakarşı bir sitem, itiraz ve üzüntüdür.

“Yurt kaygusu” “büyük vatan”dan “ana vatan”a milleti yanlış yönlendirenlere, ittihadı bozmaya çalışanlara, halkı uyutanlara itiraz sesidir muhterem Ali Bey`in...

“Terane- i Seher” şiiri de mücadeleden yılmayan, takiplere sabırla sine geren Ali Bey Hüseyinzade`nin istibdada, zulme, haksızlığa mizacına uygun cevabıdır.

Zülmet-i şer bulsa da bir dem zafer
Perteve hükmetse de zülmet eğer
Sönse de envar-ı kemal ü hüner
Gam yeme sabr et!...Bu da yahu geçer

Hak ve adaletten eser yoksa da
Haris – i kanun bir er yoksa da
Zulm edene karşı siper yoksa da
Gam yeme sabr et!...Bu da yahu geçer

Ali Bey için şiir bir anlamda düşüncelerini anlatmanın bir yoludur. Sanat kaygısı gütmeyen yazdığı şiirlerinde millete, milliyete ve hürriyete aşık bu büyük şahsiyet gurbete düşse de mihnet çekse de karamsarlığa kapılmaz, hürriyet güneşinin doğacağına inanır.

Millete, milliyete, hürriyete
Aşık olan uğrasa da mihnete
Yar-ı vatan düşse de gergurbete
Gam yeme, sabr et! Bu da yahu geçer.

Toplumun kurtuluşunu ittihatta gören Ali bey Hüseyinzade Azerbaycan toplumunu sünni- şii diye ayıranlara

Can düşmanı tehdit ediyorken tarafeyni
Ey hace (hoca) nedir mesele-yi Şia ve Sünni

diye seslenir.

“Hayat`ın Posta Kutusu” adlı şiirinde idelalist, mücadeleden yılmaz Ali bey Hüseyinzade`nin umutsuzluğa kapılıp hayal kırıklığıyla “biçare vatan” diye ah u nale edenlere ve de aynı zamanda İstanbul`da istibdat altında ezilen arkadaşlarının “hasta vatan”larına çareyi Bakü`den Hayat gazetesi sütunlarından gönderiyor. Bu çare istiklalin yegane yolu olan “ittihat”tır.

Bu kadar fakr u zaruratde eğer kalsa da aç
Hiç muhtaç değil bazı çiğ eş ara vatan
Hastalık derdi değil derd ki derman diyeyim
Görürüm benzemiyor “hasta vü bimara” vatan

Humanist bir insan olan Ali Bey insanların insanlar tarafından uğratıldığı zülme, vahşete, savaqlara, cinayətlər, dökülən kanlara “Hayret yahud Bir Meleğin İnsanlara Hitabi” adlı şiiriylə isyan eder.

Semadan bir melek hayretle der: İnsanlar! İnsanlar!
Nedir bu ruy-ı arzı kaplıyor kanlar, insanlar

...
Ölen kim, öldüren kim, zulmeden kim, ağlayan kimdir?
Biraz fikr eyleyin: sizden değil mi onlar? İnsanlar!

Feda-yı zulmunüz sizden, sizin celladınız sizden!
Nasıl kail bu hale ya vicdanlar? İnsanlar!

...

Veya 1905 yılının karmaşası içinde yazdığı “Sulha Davet” naziresinde toplumu barışa, ilme, irfana davet ederek, zamanın islahat, ilm, sanat, irfan zamanı olduğunu vatanın bu meziyetlerle nicat bulacağını söyler.

Devr-i islahatdır, sulh u salah eyyamıdır
Arkadaşlar sulh edin, sulh etmenin hengamıdır.

... .

Ali Bey Hüseyinzade'nin hassas ve duyarlı mizacı icabı doğa ve doğadaki canlılar onun şiirlerine sık sık konu olur. “Kelebek”, “Bahçemin Çiçekleri”, “Bilgin Kızı ve Arı” şiirleri Ali Bey'in doğa ve doğadaki canlılara karşı duyduğu hassasiyetin simgesidir.

Isterdim dünyada ölüm olmasın!
Hüs nü an, muhabbet zeval bulmasın!
Aşık da maşuk da yaşasın daim
Kelebek ölmesin, çiçek solmasın.

KAYNAKLAR

- Akçura, Yusuf (2006), Türkçülüğün tarihi, Hukuk, Bakı
Bayat, Ali Haydar (1998), Hüseyinzade Ali Bey, Atatürk Kült. Merk. Yay. , Ankara
Hasanova, Sadakat (2006), Ali bey Hüseyinzadenin Dilçilik Görüşleri, Bakı
Hüseyinzade, Ali Bey (2007) Seçilmiş eserleri, Çayıoğlu, Bakı
Kengerli, Aybeniz (2002), Azərbaycan Romantiklərinin Yaradıcılığında Türkçülük, Bakı
Köprülü, M. Fuad (1979), İslam Ansiklopedisi, “Azəri” maddesi, 2. c. , Devlet Kitapları, 5. Baskı, İstanbul.
Mirze, Rasim (2000), Türkçülüğün Babası, Elm, Bakı
Turan, Azer (2008), Ali Bey Hüseyinzade, Salam Press, Bakı

LİTERARY ACTİVİTY OF ALİ BEY HUSEYNZADE

Summary

In this article, we will review the literary activity of Ali Bay Huseynzade-- who has many specialties such as faculty member, doctor, painter, translator, journalist, poet and ideologist, linguist-- based on his translations from world literature, literary articles and poems.

Ali Bay Huseynzade, the main purpose of whose activity was to generate Azerbaijan's and at the same time the Turkic world's national renaissance, felt that the real literature should be social. He also thought that literature shouldn't serve only the arts; literature should be an important tool in public education. With his translations from Russian and European classic works he did not only propagate world literature; at the same time Ali Bay Huseynzade intended to improve the literary views, manner of thinking and literary tastes of Turkic authors and readers, and also to allow them to benefit from Russian and European classics.

Key words: Ali Bay Huseynzade, literary activity, poems, translations and literary articles